

ANADOLU TÜRK EFSANELERİNDE ÖDÜLLENDİRME MOTİFİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ferhat ÖZMEN*

Öz: Türk halk edebiyatı ürünleri içinde anlatı (narratif) esasına dayanan türlerden biri olan efsaneler, insanlığın ilkokulu gibidir. Her birey içinde büyüdüğü çevreden efsaneler dinlemiştir. Adı geçen türün çocukların pedagojik eğitimine yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. İstendik değerlerin ödül, karşıt değerlerin de ceza sebebi olacağını açımlayan efsanelerde birey eğitilmek istenir. Çeşitli türde verilen ödül ile iletilen mesajlar insanı değiştiren, dönüştüren, hayata hazırlayan ve insani olarak davranış kodlarını açımlayan özellikler içerir. Kutsala saygılı olmak, kahramanlık göstermek, yalan söylememek, zor durumda olana yardım etmek, verdiği sözden dönmemek gibi ülkü değerler, anlatıların insanlığa sunduğu olumlu davranış kodlarıdır.

Çalışmada efsanelerde yer alan ödüller tasnif edilmiş ve bu ödüllerin davranış odaklı analizi yapılmıştır. Çalışmada ayrıca ödüllerin psikolojik yönü ele alınmış, onların insanı değiştiren/dönüştüren yönüne değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, ödül, motif, dönüşüm, eğitim.

WORK ON REWARDİNG MOTİFS İN ANATOLİAN LEGENDS

Abstract: Legends, which are one kind of narrative dependent approach in Turkish folk literature, are like mankind's first schools. Every one has listened legends from the environment s/he grown up. It is possible to say the above mentioned type is helpful to pedagogical education of children. Individuals are wanted to be trained through legends that show wanted values are reasons for reward and the opposite values are reasons for punishment. Messages forwarded through rewards consist of individual properties that change, convert, prepare to life and behavioral codes as humans. Ideal values like respecting the holy, showing heroism, not to lie, helping those in difficult situation and keeping promises are positive behavioral codes presented by narratives to humanity.

ORCID ID : 0000-0003-2969-5726

DOI : 10.31126/akrajournal.596513

Geliş tarihi : 25 Temmuz 2019 / Kabul tarihi: 25 Ağustos 2019

*Fırat Üniversitesi, İnanî ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi.

Rewards in legends are sorted and analysed by focusing on behavior. Furthermore, in this work rewards are handled from psychological aspect, heir human changing/converting aspect has also been mentioned.

Key Words: Legend, reward, motif, transformation, education.

Giriş

Halk anlatıları arasında önemli bir yer tutan efsaneler, evrenin yaratılışı ve sonu, tarihî olay ve şahsiyetler, tabiatüstü şahıslar ve varlıklar ile dinî olaylar hakkında anlatılan, birçoğunun olağanüstü unsurlar taşımasına rağmen gerçek olduğuna inanılan anlatılardır. Bu anlatımların en önemli özelliği ele aldıkları bir varlığın ya da o varlığa ait herhangi bir özelliğin niçin öyle olduğuna dair bir açıklama getirmesidir. Örneğin, yılanın neden sürüdüğü, bir gölün nasıl oluştuğu, yeryüzü şekillerinin oluşumu, kaplumbağanın şekli vb. efsanelerde açıklanır. “*Dinî, inandırıcı, kısa, nesir şeklindeki halk anlatımları*” (Alptekin, 2014: 15) şeklinde tanımlanan efsanelerin en önemli işlevi, kültürünü yaşattığı topluma yön vermek ve onun sosyal normlarını korumaktır. Efsaneler içinden çıktığı toplumda nelerin yapılabileceğini nelerin yapılmayacağını telkin eder. Yoksullara, hastalara, ekonomik açıdan güçsüz olanlara yardım edilmesini öğütleyerek insanları iyilik yapmaya ve yardımda bulunmaya teşvik eder. İyilerin ödüllendirildiği kötülerin cezalandırıldığı efsanelerde amaç, bireylere istedik davranışlar kazandırmaktır.

İstedik davranışların ödül ile ilişkisi vardır. Ödül, “*Bir davranışın arzu edilir sonuçlar yaratması, o davranışın tekrarlanma sıklığını artırma eğilimi gösterir. Bu tür sonuçlar yaratan uyarıcılar genellikle ödül olarak kabul edilir. Bu anlamda olumlu pekiştirici ödül anlamındadır.*” (Budak, 2005: 560) şeklinde açıklanır. İnsan davranışlarının altında yatan etmenler ödül ile doğrudan ilgilidir. Takdir edilen, onaylanan her eylem ilerleyen aşamalarda tekrar sergilenir. Bu bağlamda efsanelerde toplumsal normlara uygun davranışların ödülle taçlandırıldığına şahit olunmaktadır. Efsanelerde ödüllendirme şu başlıklar etrafında ele alınabilir.

1. Efsanelerde Ödüllendirme Çeşitleri

Ödül, organizmanın ortaya koyduğu bir eylem sonrası elde ettiği hoşaya giden, haz veren ve memnun eden maddi ve manevi pekiştiricilerin tümüne denir. Bu bağlamda organizmanın hoşuna gittiği her şey ödüdür. Eylemin devam etmesini sağlayanlar da pekiştiricidir. Bir davranışı devam ettirdiği sürece her ödül bir pekiştirici görevi görmektedir. Aferin demek, gülümsemek, sarılmak, dokunmak, güzel sözler sarf etmek, değer verdiğinizi göstermek birer ödüdür. Doğru yerde ve zamanda kullandığında da pekiştiricidir.

Efsanelerde ödüller önemli bir yer teşkil eder. İyiler efsanelerin sonunda mükâfatlandırılır. Âdil olmak, yalan söylememek, aile birliğine önem vermek,

çalışkan olmak, kutsala saygılı olmak vb. erdemler efsanelerde ödül ile ilişkilidir. Efsanelerde ödüllendirme çeşitleri şöyledir.

1.1. Şekil Değiştirerek/Dönüştürerek Ödüllendirme

Şekil değiştirme/metamorfoz, efsanelerde çok sık görülen bir motiftir. Efsanelerde şekil değiştirme/dönüşüm genellikle ya cezalandırmak ya da içinde bulunduğu zor durumdan kurtulma ile ilgilidir (Ergun, 1997: 191). Kimi zaman dönüşümler ceza değil; bir mükâfat/ihsan şekliyle yer alır. Bireyler karşı karşıya kaldığı zor durumlardan kurtulmak için Allah'a dua eder. O'ndan, herhangi bir nesneye ya da hayvana dönüşmeyi talep eder. "*Dönüşüm; şimdiki, anı, varlığın var olduğu alanı değiştirmek, kalıplaşmış yaşamı biçimden kurtararak özgürlüğe kavuşturmak bir anlamda yeniden var olmaktır. Varlığın dönüşüm dileğinin gerçekleşmesi, isteyerek dönüştüğü ya da istemeden dönüştürüldüğü nesnelere ve dönüşümlerin iyi/kötü, güzel/çirkin olumlu/olumsuz özellikleri, kişinin temsil ettiği değerler merkezinde anlam kazanır. Bu bilgiler bizi varlığın iradeli, erdemli vb. ya da tam tersi vasıflara sahip olduğu yargısına götürür.*" (Şenocak, 2010: 22). Efsanelerdeki değişim ve dönüşümler bazen dua, bazen de beddua yoluyla gerçekleşir. Nesne, bitki ya da hayvana dönüşümler içerisinde en fazla taş ve kuşa dönüşme karşımıza çıkar. Efsanelerdeki söz konusu dönüşümler/ödüllendirmeler aşağıdaki şekillerde gerçekleşir.

1.1.1. Taş Kesilerek Ödüllendirme

Taş kesilme motifinin yer aldığı efsanelerde esas olan cezalandırmadır. Cezalandırmanın yanında utanma, korku ve kurtulma gibi psikolojik haller de etkin rol oynar. Efsane kahramanları kimi zaman kendi dilekleri sonrası olağanüstü bir güç tarafından taş kesilirler. Sevgilisine kavuşamayan güzeller, bir saldırı sonrası kendini korumaya çalışan insanlar, iffet sahibi talihsiz kızlar şekil değiştirerek taş kesilirler. Örneğin, *Kız Taşı* adlı efsanede bir beyin kızı yoksul bir gence âşık olur. Kızın babası yoksul gence kızını vermek istemez. Yoksul genç, kızını kaçırmak için kızın babasını silahlı adamlarını kız ile oğlanın arkasına gönderir. Kız, adamların eline düşmektense taş olmayı ister ve taş kesilir (Helimoğlu Yavuz, 2007: 181).

Adı geçen efsanede talihsiz güzel, sevgilisine kavuşamadığı için taş kesilir. Bu bir dilek sonucu gerçekleşir. Evlilik bireyin hayatında önemli bir eşiktir; bu eşikte bireyin kendi istediği biriyle evlenmesi, onun sonraki yaşamını doğrudan etkiler. Anlatıda kız, rızası dışında biriyle evlendirilmek istenir; bu onun için zor bir durumdur. Söz konusu zor durumdan kurtuluş, talihsiz kız için ödül bağlamında değerlendirilebilir.

Düzgün Baba ve Ejderha adlı efsanelerde ise bir tehlike öncesi kendini korumaya çalışan insanların kendi arzuları sonrası nesnelere taş kesilmesine

rastlanır. İlkinde yaşlı bir adam, düşman eline eşyalarının geçmesini istemez. Allah'a yalvarır, kabı, kaçağı, kazanı, bıçağı, baltası taş kesilir. İkincisinde ise büyük bir yılan köyü yok etmeye gelir. Bunu gören köylülerin hepsi kaçır. İhtiyar bir kadın, ejderhanın kendisini gelip yemesini bekler. Diğer taraftan da dua eder. "Allah'ım ya beni taş kes ya onu." der. Duası kabul olur, ejderha köye ulaşmadan taş kesilir (Ergun, 1997: 365; Sakaoğlu, 2013: 29).

Her iki efsanede de birey, karşı karşıya kaldığı tehlike karşısında zayıftır. Bu zayıflık onu korkutur ve sonrasında kişi taş kesilmeyi arzular. Olumsuz durumlardan kurtulmak için dualara bir cevap niteliğinde olan taş kesilme olgusu, anlatı kahramanları için birer ödüdür.

Ecelin Taşı adlı Artvin efsanesinde de olumsuz durumdan kurtulmak için dua sonrası taş kesilme motifine rastlanır. Anlatıda, bir kadının beşikte yatan çocuğunu bir ejderha yemeye gelir. Karşıdan gelen aslan ve kaplan da çocuğu kurtarmaya çalışır. Kadın bu olaydan korkar. "Allah'ım bizi taş et." diye dua eder. Kadın ve bebeği orda taş kesilir (Demir, 2013: 1029).

Taşa dönmek canlı varlığın canlılık özelliğini kaybetmesi demektir. Adı geçen efsanelerde bu motif bir kurtuluş çaresidir. Olumsuz durumlar efsane kahramanlarını taş kesilmeye sevk eder.

Taş kesilmenin dua ile gerçekleşmesi, duanın gücüne dair mesaj vermek ile ilgilidir. Teslimiyeti, inanmışlığı ve bir arzuyu barındıran dualar varlığın dönüşüm dileğinin gerçekleşmesinde önemli bir işlevi yerine getirir. "*İyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözler*" (Kaya, 2001: 4) şeklinde açıklanan dualarda, bireyin kendisinin ya da başkasının iyiliği için Allah'a yakarması, niyazda bulunması öne çıkar.

1.1.2. Bitkiye Dönüşerek Ödüllendirme

Taş kesilerek şekil değiştirmede olduğu gibi bitkiye dönüşüm de ödül özelliği gösterir. Efsane kahramanları utanma, korku ve kurtulma gibi psikolojik haller içinde yer aldığı kimi zaman kendi dilekleri sonrası olağanüstü bir güç tarafından bitkiye dönüşür. Örneğin; *Gelin Çalısı Düzlüğü* adlı efsanede zengin ve yaşlı bir adam, kendisinden çok küçük bir kızı para karşılığı satın almak ister. Kızın sevdiği vardır, bu evliliği istemez. Ailesi para karşılığı yaşlı adama kızı zorla verir. Kız da dua eder, kendisi ve gelin alayı karaçalıya döner (Helimoğlu Yavuz, 2007: 192).

Adı geçen efsanede bitkiye dönüşüm/şekil değiştirme, çocuk ve kadın hakları ihlaline yönelik mesaj vermektedir. Evlenme, bireylerin özgür iradesi ile yapılmalıdır, erken yaşta zorla yapılan evlilikler bireylere huzur getirmez.

1.1.3. Hayvana Dönüşerek Ödüllendirme

Hayvana dönüşümler içinde en çok örneği görülen, kuşa dönüşmedir. Kuş olmalar çoğu zaman kurtuluş sonucunda gerçekleşir. Örneğin; *İbibik Kuşu* adlı efsanede bir adamın karısı ölür, adam çok geçmeden başka bir kadın ile evlenir. Üvey anne, adamın kızına türlü türlü işkenceler eder. Kız, Allah'a yalvarır: "Ya Rabbi, beni bir kuş yap ki bu kadının elinden kurtulayım." diye dua eder. Duası kabul olur ve kız kuşa döner (Ergun, 1997: 364).

Adı geçen efsanenin başka bir varyantında ise *İbibik Kuşu*, kuş olmadan önce çok güzel bir kızdır. Ancak çok tembel ve kokan kızdır. Evin birine gelin olur, kayınvalidesi onun bu hallerinden çok sıkılır ve Allah'a dua eder. "Ya Rabbi, bu tembel ve kokan gelinin elinden kurtar." der. Kadının duası kabul olur ve gelin kuşa döner (Sakaoğlu, 2013: 145). Her iki efsanede de dönüşüm, kurtuluş ile ilgilidir. Üvey anne ve kötü gelin, bireyin hayatını zorlaştırır. Bu zorluktan kurtuluş, ödül bağlamında değerlendirilebilir.

Göçebe hayatın gözlemlerinde kuş özgürlüğü, gökyüzünü ve kutsallığı sembolize eder. "*İnsan, gerçeği kuşatmasını aşma ihtiyacı duyumsadığında kanat (veya kanatlı bir kuş) sembolüyle hemen gökyüzüne yönelir.*" (Korkmaz, 2014: 293). Efsanede kuşa dönüşen kız ve gelin, kalıplaşmış yaşam biçimlerinden sıyrılarak özgürlüğe yol alır.

Üzerinde çözümleme yapılan efsanelerde kuşların yanında diğer hayvanlara dönüşüm de yer alır. *Ayı Olan Kadın* adlı efsanede bir adam karısını her gün döver, kadın bu zulme dayanamaz. Allah'a yalvarır. "Ya Rabbi! Ya beni ya da kocamı ayıya döndür." der. Allah, kadının duasını kabul eder, onu kocasından kurtarmak için ayıya dönüştürür (Ergun, 1997: 363). Efsanede ayıya dönüşüm, Şamanizm'de "Hayvan-Ata" yı temsil eden resimler/elbiseler ile ilgilidir. "*Orta Asya ve Sibirya'da en eski 'Hayvan-Ata'ları temsil eden başlıca üç tip elbise bulunmuştur. Bunlar da geyik, kuş ve ayı elbiseleridir.*" (Ögel, 2014: 42). Şaman, "Hayvan-Ata" yı kendisi ile sembolleştirmek ve o hayvanı temsil etmek için çeşitli hayvan elbiseleri giyer. Söz konusu dönüşümde Şamanizm izleri örülür.

Hayvana dönüşümler çoğu zaman organizmanın karşı karşıya kaldığı zor durumlar sonrasında gerçekleşir. Zor durumdan kurtulmak için dilekte bulunarak dönüşümde yer alan hayvanların çoğu halk tarafından sevilir. Dua ile dönüşümlerde en çok karşımıza çıkan ise kuşlarla ilgili olanlardır.

1.2. Krallık/Vezirlik/Baş Hizmetkârlık Vererek Ödüllendirme

Krallık/vezirlik/baş hizmetkârlık vererek ödüllendirme halk anlatılarında çok görülen bir ödüllendirme çeşididir. Bu ödül sosyal hiyerarşinin değiştirilmesi ile ilgilidir. Anlatı kahramanları istedik davranış sergilediklerinde sosyal toplumdaki konumlarını yukarıya taşır. Örneğin, *Mir Mehmet* adlı efsanede

padişah, oğlunu kahramanlığı dolayısıyla ödüllendirir. Ona beylik ve taht verir (Helimoğlu Yavuz, 2007: 50). Sosyal eşitliği sağlamak adına avlanmakta usta olan, nişancı ve akıllı olan herkese yönetim erki verme, toplumsal adaleti tesis etmek ve sosyal hiyerarşiyi değiştirmek ile ilgilidir.

Silvan beylerinden olan Cafer, şahın huzuruna çağrılır. Şah, Cafer'in yüzüğünün altındaki zehri feraseti sayesinde anlar. Cafer, taşıdığı zehri akıllıca açıklar ve hükümdarın beğenisini kazanır. Aklına hayran kalan Şah, Cafer'i kendisine vezir yaparak ödüllendirir (Helimoğlu Yavuz, 2007: 150).

Molla Feyad ve Ali adlarında iki kardeş Mir'i kendilerine zor iş vermedi diye eleştirir. Eleştiriyi duyan Mir, iki kardeşi karşı köyden su sırasını almaya gönderir. Kardeşler zor olan bu işi başarır, karşı çıkan kırk köylüyü de ellerini bağlayıp Mir'in huzuruna getirir. Bey de onları baş hizmetkâr yapar (Helimoğlu Yavuz, 2007: 153).

Efsanelerde sosyal hiyerarşinin değiştirilmesi ile ilgili ödüller; kahramanlık, hüner ve yiğitlik gibi istedik kazanımlara bağlanmıştır. Adı geçen kazanımlara sahip bireyler toplumsal konumlarını yukarı taşır.

1.3. Zengin Ederek Ödüllendirme

İnsan istediği ya da hayal ettiği şeylere kolay bir şekilde ulaşmak için zengin olmayı arzular. Halk anlatılarında kahramanlar istedik davranış sergilediklerinde kimi zaman olağanüstü kimi zaman da olağan bir şekilde zengin edilir ve istedikleri şeylere kolay bir şekilde ulaşmaları sağlanır. Örneğin, *Hızır'ın Eli* adlı efsanede Hızır insanları denemek ve onları ödüllendirmek için dilenci kılığında bir köye gider. Köydeki bütün evlere uğrar; ama hiç kimse onunla ilgilenmez. Sonunda fakir; ama ihtiyar bir adamın kapısını çalar. Fakir adam, Hızır'ı evinde misafir eder. İhtiyarı ödüllendirmek için Hızır, evin köşesine oldukça yüklü hazine bırakır (Demir, 2013: 148).

Hızır, yüce birey arketipine örnektir; halk anlatılarında yol gösterici, ödüllendirici ve cezalandırıcı işlevleri ile yer alır. Anlatılarda kahramanlar kimi zaman bilge bir kişi sayesinde zengin edilebilir. "*Yaşlı bilge adam düşlerde bü-yücü, hekim, rahip, öğretmen, profesör, büyük baba ya da otorite sahibi herhangi bir kişi olarak görünür. İnsanın gulyabani ya da hayvan görünümündeki ruh arketipi, insanın idrak, anlayış, iyi bir tavsiye, karar, plan gibi şeylere ihtiyaç duyduğu, ama kendi imkânlarıyla bunlara ulaşamadığı durumlarda ortaya çıkar. Arketip bu ruhsal yetersizliği, boşluğu dolduran içeriklerle telafi eder.*" (Jung, 2012: 86). Türk halk anlatılarında, kahramana yol gösteren bilge kişi; genellikle Hızır, ak saçlı/ak sakallı ihtiyar, pır, derviş vb. gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Yiğit Kız efsanesinde ise babasını öldüren beyden intikam almaya giden kız, bir beyin konağına girer ve yastığının altına üç kurşun koyar. Bey, işi anlar;

kızı babasının kan bedelini verir, kızıdan korktuğu için de ona mal, mülk vererek kızı ödüllendirir (Helimoğlu Yavuz, 2007: 62).

Adı geçen efsanede zenginlik, yiğitlik ile ilgilidir. Halk anlatılarında sadece erkek kahramanlar değil; kadın kahramanlar da yiğitlik gösterir, kokusuzca düşmanın üzerine gider. Böylece ödüllülerin cinsiyet ile ilişkili olmadığı, onların gösterilen hüner sayesinde elde edildiği vurgulanır.

1.4. Evlendirerek Ödüllendirme

Evlilik, bireyin hayatında önemli bir eşiktir. Bu eşğin önemi dolayısıyla halk anlatılarında istendik davranışlar sergileyen kahramanlar evlendirilerek ödüllendirilir. Üzerinde çözümleme yapılan efsanelerde evlilik; kahramanlık, dürüstlük, beceri vb. istendik edinimler ile ilgilidir. Örneğin, *Şeyh Şerif* adlı efsanede kahraman, Dicle Nehri'nde bulunduğu bir elmayı ısırır. Elmanın ısırığı boğazında kalır. Bir yetim malı yedim diye elmanın sahibini aramaya koyulur. Elmanın sahibi, Şeyh Şerif'e kapısında yedi yıl çobanlık yaptırır ve onu türlü imtihanlara tabi tutar. Sonunda çok dürüst ve namuslu olduğu için Şerif'e kızını vererek onu ödüllendirir (Helimoğlu Yavuz, 2007: 262).

Efsanede evlilik ödülü dürüstlük üzerine kurulur. Destan, masal ve halk hikâyelerinde evlilik, çoğu zaman kahramanlık, korkusuzluk, cesaret gibi edinimler ile ilgili iken adı geçen efsanede evlilik doğruluk ve sadakat ile bağlantılıdır. Ahlaki erdemlerin en önemlilerinden birisi ve belki de en başında geleni olan doğruluk; bireyin inanç, niyet ve düşüncelerinde, işlerinde, söz ve davranışlarında gerçeğe uygunluk şeklinde açıklanır. Doğrulukta temel nokta gerçeğe örtüşme, olup bitenle uyumadır. Söz konusu uygunluk çoğu zaman ödül sebebi sayılır.

Destan, masal ve halk hikâyelerinde olduğu gibi efsanelerde de topluma zarar veren herhangi bir şeyin ortadan kaldırılması için gösterilen kahramanlık ödüllendirilir. Örneğin, Kara Salih, dağın tepesindeki ejderhayı öldürdüğü için, göçer beyi tarafından ödüllendirilir. Göçer beyi hayvanlarını yiyen ve gelinini öldüren canavarı ortadan kaldırdığı için Salih'e kızını verir (Helimoğlu Yavuz, 2007: 125).

Efsanede Kara Salih'in ödüllendirilmesi/evlendirilmesi arketipsel sembolizmde "*aşama*" arketipi ile açıklanır. Aşama arketipi kişiliğin kemale erdiği gelişmeleri sembolize eden bir arketiptir. Bireyleşim sürecinde kahraman "*ayrılma-erginlenme-dönüş*" (Campbell, 1999: 41) olarak formüleleştirilen mitik macerada yaşadığı yeri terk eder ve uzak diyardan bir kazanç ile döner. Efsanede kan döken, baş kesen ya da bir müşkülü ortadan kaldıran yani aşama kaydeden Kara Salih, evlendirilerek ödüllendirilir. Kendisine verilen kız, aşamayı sembolleştiren bir ödül olmaktadır.

En Güzel Gül efsanesinde ise evlilik-ödül ilişkisi beceri/hüner ile ilgilidir. Efsanede yaşlı bir adam, en güzel gülü yetiştirerek her yıl gül yarışmasında birincilik kazanır. Adamın güllere benzer bir de kızı vardır. İsteyeni çoktur; ama onu hiç kimseye vermez. En güzel gülü yetiştiren kişiye kızını vereceğini söyler. Gülbaba'nın چراغی en güzel gülü yetiştirir ve kızı alır (Kaplan, 2003: 14-15).

Söz konusu efsanede ödüllün bireydeki marifet ile ilişkisi vardır. İnsanların herhangi bir konuda hüner göstermesi onların iltifat görmesine yardımcı olur. En iyi gülü yetiştirmek büyük bir hünerdir, bu hünerin ödüllendirilmesi kazanımın devam ettirilmesine yöneliktir. Efsanenin ana motifi gül üzerine kuruludur ve gül yetiştirmek, bir imtihan unsurudur. Anlatıda insan-ı kâmil olmanın zorluğu vurgulanmakta ve bu yolda çekilen sıkıntılar ile kahramanın sabrı sınanmaktadır.

“Türk kültüründe önemli motiflerden bir olan gül, farklı anlamları ile edebiyatımızda çeşitli yönleriyle yer almaktadır. Gülün, Hz. Muhammed'in çeşitli özellikleri ile birleştirilmesi, sevginin gül olarak tasavvur edilmesi, baharın dolayısıyla yeniden doğuşun, canlanmanın sembolü olması, güzelliğin, tutkunun, gücün, sadakatın, mutluluğun, huzurun, doğurganlığın, gizemin ve her şeyin temelinde olan sevginin sembolü olması gülü önemli kılan hususlardır.” (Çetindağ Süme, 2017: 122). Gül bütün kültürlerde sevginin ve aşkın sembolüdür. Efsanede en güzel güle sahip olma; sabır, tevekkül, güzel ahlak sayesinde mümkün hale gelir. Bu değerler aynı zamanda erginleşen/kemale eren bireyin özellikleri ile ilgilidir. Evlilikte bireyler sabırlı ve güzel ahlaklı olduklarında mutlu olur.

1.5. Onurlandırarak Ödüllendirme

Bireyi mutlu etmek, ona onur kazandırmak, şereflendirmek, şeref vermek şeklinde açıklanabilen onurlandırmak, insana duyulan saygı ile ilgilidir. Bu durum gösterilen bir emek, hüner, gayret ya da iyilikte bulunma ile bağlantılıdır. Üzerinde çözümleme yapılan efsanelerde olağanüstü özellikler gösteren ve iyilikte bulunan kahramanlar onurlandırılarak ödüllendirilir. Örneğin; IV. Murat, Şeyhan Dede'nin gösterdiği keramet karşısında elini öper. Böylece dedeyi onurlandırarak ödüllendirir. Şeyhan Dede, küçük bir oğlak ve bir kaşık un ile bütün bir orduyu doyurur (Helimoğlu Yavuz, 2007: 100). Efsanede padişahın Şeyhan Dede'ye gösterdiği saygı, onun olağanüstü özelliklerini takdir etmek içindir. Keramet ehli bir kahraman olan Şeyhan Dede, bütün bir orduyu az yiyeceklerle doyurur.

Ermiş Mezarıcı adlı efsanede ise yoksul; ama iyiliksever bir kadın ölünce mezarına bir ihtiyar tarafından toplanan güller, sümbüller ve çeşit çeşit kokulu

çiçekler dökülerek ödüllendirilir. Bu iş diğer mezarlar için yapılmaz (Helimoğlu Yavuz, 2007: 241).

İyilikte bulunan bir kadının mezarına gül dökülerek onurlandırılması, Türk kültüründe güle yüklenen değerler ile ilgilidir. “*Gül tasavvufi sembolizmde ilahi güzelliği ifade ettiği gibi, Allah’ın sevgilisi Hazreti Muhammed’i (Habibullah) de temsil etmektedir. Halk arasında yaygın olan ‘Gül koklamak sevaptır.’ inancı hiç şüphesiz bu çiçeğin Hazreti Muhammed’in sembolü olmasıyla ilgilidir. Mevlitlerde gül suyu ikramı başlı başına bir törendir.*” (Ayvazoğlu, 2006: 95).

Efsanelerde istendik davranış sergileyen bireyler her zaman maddi ödüller ile ödüllendirilmez, kimi zaman manevi ödüller ile ödüllendirilir. Adı geçen efsanelerde olduğu gibi onurlandırmak bireye verilen manevi ödüller arasında yer alır.

1.6. Bereket Vererek Ödüllendirme

Olağandan, alışıldandan çok olma durumu, bol verim, bolluk, gürlük şeklinde açıklanan bereket; olağanüstü varlıklar ya da Allah tarafından sitendik davranışlar sergileyen bireylere verilen bir ödül/lütuftur. Bu ödül iyilikte bulunma, iyi bir kul olma, olağanüstü varlıklara saygılı ve yaratım enerjisine sahip olma ile ilgilidir. Efsanelerde negatif enerjiden uzak, evreni ve içinde yer alanları iyilik ve sevgi ile kucaklayan bireylerin bolluk ve bereket enerjisine sahip olacağı imlenir. Örneğin, *Hızır* adlı efsanede Hızır, insan suretine girip dul bir kadından sadaka ister. Kadın fakir olmasına rağmen Hızır’a sadaka verir. Hızır da ona “Kızım evin daima bereketli olsun.” diye dua eder. Ondan sonra kadının evindeki yağ küpü hep taşar (Görkem, 2006: 171).

Yüce birey arketipine örnek olan Hızır, halk anlatılarında kurtarıcı, yol gösterici, iyilikte bulunanları ödüllendirici işlevleri ile karşımıza çıkar. Adı geçen efsanede dul kadın iyilikte bulunarak kendisi için ödül olan berekete kavuşur. Bu ödül vasıtasıyla bireylere “*Her geceyi Kadir; her geleni Hızır bil.*” mesajı verilir. Aynı zamanda kapıya gelen kişilerin boş çevrilmemesi gerektiği, gelen kişinin insanları sınamaya gelen Hızır olabileceği anlatılmaktadır.

“*Hızır’ın halk arasında önemli vasıflarından birisi de bolluk ve bereket ile açılmasıdır. ‘Hızır uğramış’ veya ‘Hızır’ın eli değmiş’ gibi deyimlerimiz bunun açık göstergesidir. Hıdırellez törenlerinde pek çok pratik Hızır’ın bu fonksiyonu ile ilgilidir. İnsanların Hızır tarafından sınanması neticesinde bundan başarı ile çıkanların erzaklarında, servetlerinde sürekli artış olması, eksilmesi Hızır ile ilgili inançların çeşitlenmesine sebep olmuştur.*” (Azar, 2009: 132).

Alkarısı adlı efsanede ise ev halkı her gece ahırda atların kuyruğunu örülü olarak bulur. Bu işi yapan deve gibi iri bir yaratık olan alkarısıdır. Erkek hizmetçilerden birisi alkarısının gözüne iğne batırır ve onu yakalar. Ondan sonra alkarısı evde çalıştırılır; hiç yorulmaz ve eve bereket getirir (Seyidoğlu, 1983: 91).

“*Olağanüstü varlıklar arasında değerlendirilen Alkarısı, genellikle loğusalari ve bebeklerini rahatsız eden korkunç bir yaratıktır. Cinler taifesinden olduğuna inanılan ‘alkarısı’ inancına, Türk kültürünün yaşatıldığı hemen her bölgede rastlamak mümkündür.*” (Şimşek, 2017: 100). Söz konusu bu yaratık yukarıdaki efsanede hiç yorulmayan, eve bereket getiren bir varlık olarak tasvir edilir. “*Alkarısı’nun korkutucu yönlerinin yanı sıra iyi yönleri de vardır. O hizmetkâr olduğu eve bolluk bereket getirir.*”(Alptekin, 2014: 123).

Efsanede alkarısını yakalamak bir iğne ile mümkün hale gelir. Metal parçası (iğne), eski Türklerde Şaman devrinde yer alan demir ve demircilik kültürü ile ilgilidir. Çünkü demirin koruyuculuk ve kutsallık özelliği bulunmaktadır.

“*Kazaklarda ata-baba sanatı demircilik ve demirci kültürüyle ilgili bazı inanışlar vardır. Kazakların inancına göre al ruhu demirciden korkmuş. Kazakların Argun ve Turgay-Kıpçak boylarında bir erkeğin demirciyi temsil ederek çekikle bir demire vurduğu görülür. Kırgızlar da doğum zamanı yurda (eve) demirciyi davet eder, doğumun kolay geçmesi için demirci de demir dövmeğe başlar.*” (Bayat, 2005: 42).

Ödül bağlamında değerlendirilen bereket, halk anlatılarında üretim ve niyet enerji ile ilgilidir. Anlatılarda evreni herkes için sınırsız bir bolluk kaynağı olarak algılayan ve mücadele eden; güzel ve pozitif niyetlere sahip bireylerin bu ödüle kavuşacağı imlenir.

1.7. Tedavi Ederek Ödüllendirme

Hasta olan birini iyileştirme eski sağlığına kavuşturma şeklinde açıklanan tedavi, insanın varlığını devam ettirmesi ile ilgilidir. Birey sağlıklı olduğu sürece yaşamını sürdürebilir. Yaşamı engelleyen ve hayatı aksatan herhangi bir şeyin düzeltilmesi, iyi duruma getirilmesi organizma için ödül bağlamında değerlendirilebilir. Halk anlatılarında bu ödül de diğer ödüller gibi istedik davranışlara bağlanmıştır. Örneğin; *Hamam* adlı efsanede gece geç saatlere kadar hamamda kalan kambur bir adam, hamamda acayip yaratıklarla karşılaşır. Adamın davranışları olağanüstü yaratıkların hoşuna gider. Sabah, hamamdan adamı yolcu eden acayip yaratıklar, adamın kamburunu düzeltirler (Seyidoğlu, 1983: 120-121).

Efsanede mükâfatlandırma insan vücudunun bir parçası ile ilgilidir. Bir insanın sırtındaki kamburunun tabiatüstü bir şekilde giderilmesi, onun iyileşmesi

anlamına gelir. Birey sağlıklı bir şekilde yaşamını devam ettirdikçe mutluluğu yakalar.

Üzerinde çözümleme yapılan efsanelerde ödüller yiğitlik gösterme, Allah'a iyi bir kul olma, doğru sözü dinleme, kutsala saygı gösterme, misafire saygılı olma, iyilikte bulunma, emanete sahip çıkma; doğruluktan ayrılmama, tartıda hile yapmama, kendini beğenmeme vb. ilgilidir. Adı geçen kazanımlara sahip efsane kahramanları ödüllendirilerek bireylerin davranışlarına yön vermek amaçlanır. Böylece insanlara nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını telkin edilir.

Sonuç

Anadolu efsanelerinde ödüller organizmanın/kahramanların birincil ve ikincil ihtiyacını karşılamaya yönelik verilir. Bu ödüller vasıtasıyla toplumsal kabullere vurgu yapılır. Birey sosyal normlara ve değerlere saygılı olduğu müddetçe ödüllere sahip olur mesajı verilir. İnsani zaafklar olarak kabul edilen hırs, tamah, ikiyüzlülük, kıskançlık gibi kötücül huylardan kurtulmak gerektiği vurgulanır. Bu huylardan şahsiyetlerini arındıran bireylerin er ya da geç mutlaka ödüllendirileceği imlenir. Efsanelerde ödüller, değişim/dönüşüm/erginlenme/aşama arketipi ile ilgilidir. Anlatı kahramanları çeşitli sınavlar ile denir. Bu sınavlardan başarı ile geçenler aşama geçirdikleri için ödüllendirilir. Örneğin, evlenilecek bir kız, taht ya da bereket şeklindeki ödüller kahramanın geçirdiği aşamayı sembolize eder. Ödüllerin çoğu olağanüstü varlıklar ya da Allah tarafından verilir. Bu ödüller vasıtasıyla Allah'a iyi bir kul olmaya, varlıkların ontolojik sınırlarına dikkat etmeye dair mesajlar verilir. Efsanelerde ödüllendirmeye iyi bir insan olma vurgusu yapılır ve değerler eğitimi verilerek kalıcı bir mesaj iletilmeye çalışılır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Ali Berat (2014); *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ayvazoğlu, Beşir (2006); *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Azar, Birol (2009); "İyiliğin Somut Rengi Hızır ve Kültürümüzdeki Fonksiyonları" *1. Ulusal İyilik Sempozyumu (20-21 Haziran 2009) Elazığ*, s. 217-279.
- Bayat, Fuzuli (2005); *Türk Şaman Metinleri*, Üç Ok Yayınları, Ankara.
- Budak, Selçuk (2005); *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Campbell, Joseph (2000); *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Çetindağ Süme, Gülda (2017); "Türk Kültüründe Değerler Simgesi Gül", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.13, s. 105-123.
- Demir, Necati (2013); *Türk Efsaneleri 1-2*, Edge Akademi Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin (1997); *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Görkem, İsmail (2006); *Elazığ Efsaneleri*, Manas Yayıncılık, Elazığ.

FERHAT ÖZMEN

- Güler, Meftune (2000); *Harput Efsaneleri*, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ.
- Helimoğlu Yavuz, Muhsine (2007); *Diyarbakır Efsaneleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Jung, C. Gustav (2012); *Dört Arketip* (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları: İstanbul.
- Kaplan, Mevlüt (2003); *Yaşayan Anadolu Efsaneleri*, Özgür Eğitim Yayınları, İzmir.
- Kaya, Doğan (2001); *Foklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Ramazan (2014); *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (1980); *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (2013); *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Seyidoğlu, Bilge (1983); *Erzurum Efsaneleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şenocak, Ebru (2010); "Mitolojik Konulu Bir Halk Hikâyesi 'Leyla ile Mecnun Hikâyesi' Merkezinde Yıldız Dönüşüm", *Millî Folklor*, Yıl 22, Sayı 68, s. 20-29.
- Şimşek, Esmâ (2017); "Türk Kültüründe 'Alkarısı' ve Bu İnanca Bağlı Anlatılan Efsaneler", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.12, s. 99-115.